

EUROÚSTAVA PROTI (EKONOMICKÉMU) POZDVIHNUTIU SA EURÓPY

Peter GONDA*

Konferencia Konzervatívneho inštitútu M.R. Štefánika (Slovensko) a Centra pre ekonomiku a politiku (Česko)
„Prečo treba odmietnuť európsku ústavu“, Bratislava, 11.10.2004

1. Východiská

Návrh *Zmluvy o Ústave pre Európu* (ďalej euroústavy) – ešte pred niekoľkými rokmi v takejto reálnej podobe niečo nepredstaviteľné – je dnes „na stole“. V prípade jeho prijatia predstavuje bariéru ekonomického pozdvihnutia (respektíve „zmŕtvychvstania“) Európy.¹ Znamená totiž zakonzervovanie dnešného zaostávania v ekonomickej dynamike a životnej úrovni obyvateľov v Európskej únii (EÚ), napríklad za USA, či inými, dynamicky sa vyvíjajúcimi sa ekonomikami.²

EÚ je tým tiež proti priblíženiu sa k plneniu vlastného (i keď absurdného) cieľa z Lisabonskej stratégie „do roku 2010 z EÚ vytvoriť najkonkurencieschopnejšiu, najdynamickejšiu a na znalostiach najväčšmi založenú ekonomiku sveta“. Nereálnosť takto absurdne definovaného cieľa potvrdzuje dlhodobejšie roztváranie nožníc medzi ekonomicou výkonnosťou, produktivitou a technologickou vyspelosťou subjektov v USA a v EÚ (najmä v jej kontinentálnej časti). Nezmenené prostriedky na dosiahnutie cieľov v EÚ to len umocňujú.³

Cieľom prednášky nie je charakterizovať ekonomické problémy krajín v EÚ. Na ilustráciu však možno uviesť napríklad výrazný pokles ekonomickej výkonnosti Švédska oproti USA z vyše 90% v roku 1975 na cca 75% v roku 2002 (pozri *tabuľka 1*), s dôsledkom aj na výrazne rozdielny vývoj príjmov obyvateľov (viac napríklad *Noberg, J.*)⁴. Platí to pritom i napriek tomu, že i v USA prebiehali od Veľkej hospodárskej krízy značné regulačné, centralistické a prerozdeľovacie tendencie. Podmienky pre dlhodobu udržateľnú dynamiku rastu ekonomiky sú v USA vytvorené podstatne lepšie ako v EÚ.

Tabuľka 1

Porovnanie pomeru ekonomickej výkonnosti Francúzska, Nemecka a Švédska s USA

Porovnanie HDP na 1 obyv. v ppp	1975	2002
Francúzsko / USA (%)	79,1	75,4
Nemecko / USA (%)	74,3	71,7
Švédsko / USA (%)	90,6	75,3

Legenda: ppp – parita kúpnej sily obyvateľov (power purchasing parity)

Zdroj: OECD (2003)

* Peter Gonda, PhD. (petergonda@institute.sk), ekonomický analytik Konzervatívneho inštitútu M.R. Štefánika.

¹ Text prednášky sa zameriava na kritiku euroústavy vo vzťahu k žiadúcemu ekonomickému napredovaniu Európy. Som presvedčený, že obdobne to platí aj pre mimoekonomické (hodnotovo-civilizačné zaostávanie) Európy. Pojem „Európa“ je zároveň uvádzaný iba na ilustráciu, teda pre určité zjednodušenie. Myslia sa ním samozrejme obyvatelia žijúci v tomto priestore, primárne v krajinách Európskej únie.

² Príkladom môžu byť Singapur, Nový Zéland a Austrália.

³ EÚ stále tvrdošijne presadzuje „stimulácie“ cez verejné programy rôznych podpôr na trhu práce, vedy a výskumu a podobne.

⁴ Napríklad *Noberg, J.: Konec „Švédskeho modelu“*, preklad B. Klápšte (www.libinst.cz).

2. Hlavné príčiny ekonomického zaostávania (a strácania veľmocenského postavenia) Európy⁵

Dnešné ekonomické problémy viacerých krajín EÚ (vrátane problémov nezamestnanosti, nízkej efektivity, či napríklad nedostatočnej motivácii k podnikaniu a nízkej mobility na trhoch práce) majú príčiny v minulosti a v prebiehajúcom procese (integrácie). Sú dôsledkom najmä odkláňania sa od tradičných (klasických) princípov, ktoré boli zdrojom (nielen ekonomického) bohatstva časti Európy v minulosti⁶: konkurencia, osobná sloboda a zodpovednosť a vlastnícke práva.

Ich prejavom sú nasledovné konkrétne príčiny ekonomického zaostávania Európy:

1. prílišné prerozdelenie cez verejné financovanie, značný vplyv vlád v ekonomike a vysoká miera vládnej regulácie, nadmerná váha povinne vynucovanej sociálnej solidarity a garantovania sociálnych (nad)práv.
2. zjednocovanie (harmonizovanie) ekonomických podmienok pre účely jednotného trhu a centralizovanie rozhodovaní zo štátnej na nadnárodnú, federálnu úroveň.

Ad. 1: Veľké prerozdelenie, vládne zasahovanie a regulácie trhu a sociálne práva (nad rámec principiálne zdôvodniteľnej sociálnej solidarity)

Sú problémom práve „štátov blahobytu“ (najmä v troch európskych krajinách, uvedených v tabuľke 1). Ich legislatíva sa pritom dostáva do noriem na úrovni EÚ. Výstrahy svetovo uznávaných ekonómov neberú do úvahy. Možno pripomenúť ja odkaz slávneho škótskeho ekonóma a filozofa *Adama Smitha* pred vyše 200 rokov, ktorý je aktuálny dodnes:

„Štátnik, ktorý by sa chcel pokúsiť určovať súkromníkom spôsob, akým by mali zamestnávať svoj kapitál, by nielenže zaťažil svoju pozornosť tou najzbytočnejšou úlohou, ale osoboval by si právomoc, ktorú nemožno zveriť nijakej rade a nijakému senátu a ktorá nebude nikdy taká nebezpečná ako v rukách človeka, ktorý verí vo svoju iluzórnu schopnosť byť jej vykonávateľom“ (Adam Smith)⁷.

Ad. 2: Zjednocovanie (harmonizovanie) ekonomických podmienok pre účely jednotného trhu a centralizovanie rozhodovaní zo štátnej na nadnárodnú, federálnu úroveň.

Paradoxne sa s cieľom vytvárania konkurenčných podmienok v rámci spoločného trhu EÚ prijali jednotné (technické, ekologické a iné) normy, jedna mena, minimálne sadzby nepriamych daní. Efekt to však má a bude mať opačný: spriemerovanie, obmedzovanie hospodárskej súťaže a obmedzovanie presúvania sa za lepšími podmienkami, tým znižovanie rastu economickej výkonnosti a životnej úrovne obyvateľov Únie. Zabúda sa, že znakom konkurencie je diverzifikácia, nie harmonizácia. Slovom *Pascala Salina* možno uviesť, že:

„...konkurencia je možná a žiaduca práve vtedy, ak sú ľudia odlišní a žijú v odlišných podmienkach... a napríklad k daňovej harmonizácii, že“...z hľadiska economickej teórie a reálneho sveta neexistuje žiadny dôvod na harmonizáciu DPH, daní z príjmov. Občania buď sťahovaním alebo presúvaním svojich úspor by mali rozhodnúť, v akom daňovom prostredí a v akom prostredí verejných výdavkov chcú žiť.“ (Pascal Salin)⁸

⁵ Strata veľmocenského postavenia z minulosti sa najviac týka Francúzska, respektíve napríklad Veľkej Británie, Nemecka a Holandska.

⁶ Príkladom môže byť ekonomický rozkvet Veľkej Británie pred niekoľkými storočiami.

⁷ Prevzaté z *Hayek, F.A.: Cesta do nevoľníctva* (Bratislava, 2001).

⁸ *Salin, P.: Soukromné vlastníctví, konkurence a Evropská unie*, Praha, 2003.

Naproti tomu v USA (aj keď ide o federatívnu republiku) sú v jednotlivých štátoch rôzne daňové a sociálne systémy. V rámci priestoru EU však z úst čelných predstaviteľov Nemecka, Švédska a Francúzska počuť jasné signály o rovnakom zdaňovaní príjmov, čo by pre Slovensko mohlo znamenať vyššie dane.

Ďalším stupňom hospodárskej integrácie od zóny voľného obchodu a od dnešnej hospodárskej a menovej únie k spoločnej rozpočtovej a politickej únii s jednou vládou je návrh euroústavy.

3. Prečo je euroústava proti ekonomickému pozdvihnutiu sa Európy?

Prijatie euroústavy „zabetónuje“ vyššie uvedené príčiny ekonomického zaostávania (teda podstatné ekonomické problémy v Európe) do legislatívnej normy najvyššej právnej sily, ktorá je záväzná pre všetkých obyvateľov členských krajín EÚ.

Euroústava je preto značným obmedzením konkurencie, tým aj akéhokoľvek potenciálneho ekonomického „zmŕtvychvstania“ v Európe z nasledovných dôvodov:

1. znamená dôležitý krok k politickej centralizácii rozhodovaní (aj) o ekonomických otázkach v krajinách EÚ, s posilnenými právomocami na úrovni centra a s možnosťami harmonizácie ostatných ekonomických podmienok a
2. prenáša systémové deformácie - ako sú široko definované a (centrom) garantované sociálna (nad)práva (nevyvážené zdrojmi a povinnosťami), regulácie na trhu tovarov a služieb, na trhu práce a podobne - z národných legislatív na celoeurópsku.

Akýmsi cieľom (heslom) toho je z centra vytvárať podmienky pre čo možno najmenej rozdielov v priestore EÚ. Dôsledkom však čoraz viac bude priemerovanie.

Ad I: Politická centralizácia a harmonizácia v Únii

Návrh euroústavy rozširuje Únii ďalšie právomoci (vr. tzv. „zdieľaných“) nad rámec Zmluvy z Nice (ktorá však už znamenala značný presun z národnej úrovne na centrálnu).

Únia si napríklad prostredníctvom Ústavy vymedzuje výlučné právomoci, v ktorých môže iba ona vykonávať zákonodarnú činnosť a prijímať právne akty a členské štáty môžu so splnomocnením únie. Týka sa to okrem colnej únie, spoločnej obchodnej a menovej politiky aj pravidiel hospodárskej súťaže, potrebných na fungovanie vnútorného trhu. To môže (spolu s napríklad doložkou flexibility: Čl. I-18)⁹ predstavovať a byť zámerom pre akéhokoľvek harmonizovanie čohokoľvek.

Hospodársku politiku a najmä politiku zamestnanosti vlády vo všeobecnosti považujem za málo účinné (často neúčinné až škodlivé) a mali by byť redukované na minimálnu úroveň. Návrh euroústavy na ich podriadenie sa Únii (pod článkom I-15 „*Koordinácia hospodárskej politiky a politiky zamestnanosti*“¹⁰ – napríklad „*vymedzením usmernením pre tieto politiky*“)¹⁰ znamená (nielen) nižšiu účinnosť takýchto rozhodnutí. Európska rada navyše monitoruje súlad hospodárskych politík vlád s týmito usmerneniami, vyhodnocuje ich a na

⁹ Platí však, že táto doložka nejde nad rámec Zmluvy z Nice.

¹⁰ Obidve sa definujú ako otázky spoločného záujmu v Únii.

základe nich môže Komisia napomenúť členský štát. Pre účely monitorovania situácie v oblasti zamestnanosti zriadi dokonca Európska rada Výbor pre zamestnanosť (obdobne napríklad aj Výbor pre sociálnu ochranu).

Pre Slovensko (najmä v prípade vstupu do eurozóny - straty výmenného kurzu a menovej politiky) to predstavuje aj riziko neschopnosti včasného a pružného reagovania na vonkajšie vplyvy v ekonomike. Riziko je veľké najmä, ak by Slovensko vstúpilo do Hospodárskej a menovej únie (EMU) príliš skoro. NBS sa pritom preexponovane spolieha na fiskálnu politiku a politiku na trhu práce.¹¹

Tak, či onak, strata jednoznačnej kompetencie hospodárskej politiky vlády je spolu so stratou menovej politiky národnej banky potvrdením presunu kľúčových ekonomických nástrojov „štátu“ na nadnárodnú úroveň. Zdôrazňujem pritom opätovne, že som zástancom potrebného obmedzenia vplyvu vlády a NBS v ekonomike. Ich centralizácia však vzbudzuje obavy, znamená nižšiu účinnosť a kontrolovateľnosť ich rozhodnutí a riziká vyšších nákladov pri náhlych zmenách v ekonomike Slovenska, najmä ak budeme súčasťou EMU.

Smerovanie k politickej centralizácii aj v ekonomickej sfére potvrdzujú tzv. zdieľané kompetencie, zahŕňajúce napríklad vnútorný trh, sociálnu politiku a tzv. hospodársku a sociálnu a územnú súdržnosť, či poľnohospodárstvo, životné prostredie, ochranu spotrebiteľa, energetiku a iné, definované v článku I-14. Takéto „zdieľanie“ kompetencií vo formuláciách euroústavy však de facto znamená ich presun dominantne na Úniu. V návrhu Ústavy pre Európu (v článku I-12) sa uvádza:

„Ak ústava prenesie na úniu právomoc, ktorú v určitej oblasti zdieľa s členskými štátmi, únia a členské štáty môžu v tejto oblasti vykonávať zákonodarnú činnosť a prijímať právne záväzné akty. Členské štáty vykonávajú svoju právomoc v rozsahu, v ktorom únia svoju právomoc nevykonáva alebo sa rozhodla, že ju prestane vykonávať“.

Únii to však nestačí a dopĺňa si ďalšiu právomoc, ktorá jej dáva široké možnosti zasahovania:

„V určitých oblastiach a za podmienok ustanovených v ústave má únia právomoc vykonávať činnosti, ktorými podporuje, koordinuje alebo dopĺňa činnosti členských štátov bez toho, aby tým v týchto oblastiach nahrádzala ich právomoc.“ (Čl. I-12)

Rizikovým článkom pre daňovníkom je článok I-54, ktorý umožňuje financovať ciele a aktivity únie aj zavedením európskej dane:

„Únia si zabezpečí prostriedky potrebné na dosiahnutie svojich cieľov a uskutočňovanie svojich politík...a rozpočet únie je hradený z jej vlastných zdrojov.“ Európsky Rady upraví ustanovenia, ktoré sa vzťahujú na systém vlastných zdrojov únie. V tomto rámci možno zaviesť nové kategórie vlastných zdrojov..“ (!)

Pokračovanie harmonizovania nepriamych daní sa však priamo predpokladá:

Európsky zákon alebo rámcový zákon Rady ustanoví opatrenia týkajúce sa harmonizácie právnych predpisov týkajúcich sa daní z obratu, spotrebných daní a iných nepriamych daní za predpokladu, že takáto harmonizácia je nevyhnutná pre vytvorenie alebo

¹¹ NBS napríklad tvrdí, že: „Po vstupe SR do eurozóny bude úloha fiškálnej politiky významnejšia, vzhľadom na to, že bude musieť (v súčinnosti s inými politikami) v prípade asymetrických šokov nahradiť stabilizačné funkcie národnej menovej politiky, ktorej výkon prevezme ECB“ (Konkretizácia prijatia eura na Slovensku, august 2003) a „Je nevyhnutné, aby úlohu stabilizátora v prípade asymetrického šoku prevzali iné politiky a trhy – fiskálna politika, trh práce a mzdová politika, kapitálový trh...“ (Stratégia vstupu Slovenska do EMU, máj 2003)

fungovanie vnútorného trhu a na zamedzenie narušovanie hospodárskej súťaže“ (článok III- 171).

Čisto ekonomicky - z pohľadu konkurencie a rešpektovania rôznosti – by takáto požiadavka vôbec nemala prísť. Vychádzajúc však z realizovaných krokov v dnešnej EÚ je skôr reálnejší vývoj k úplnému harmonizovaniu nepriamych (a možno aj iných) daní. To nakoniec potvrdzuje aj text návrhu *Ústavy pre Európu*, kde v časti „spoločné ustanovenia“ sa harmonizačné opatrenia zdôvodňujú cieľmi vo vzťahu k jednotnému trhu.

Okrem spomínaných slov renomovaného ekonóma *Pascala Salina* možno uviesť, že v USA v súčasnosti sú v jednotlivých štátoch rôzne daňové systémy, vrátane nepriamych daní. Napríklad v Colorado sa uplatňuje 7%-tná sadzba DPH (pričom niektoré komodity ako napríklad potraviny, či elektrická energia, sa nezdaňujú), zatiaľ čo napríklad v Montane sa DPH neuplatňuje vôbec.

Obdobne argumentuje aj *Daniel Mitchell*, hlavný ekonomický expert Heritage Foundation, keď tvrdí:

„USA sú jednotným trhom a napriek tomu nemajú harmonizované nepriame dane. Napríklad Texas a Kalifornia majú stále výrazne odlišné daňové systémy. To je aj problém harmonizácie daní v Európe. Nikto sa neobťažoval vysvetliť, prečo by mala byť spoločná zóna voľného obchodu s rôznymi daňovými systémami.“

V oblasti politiky zamestnanosti si Únia tiež „otvára dvierka“ harmonizácie, a to vytvorením európskych zákonov na povzbudzovanie spolupráce medzi členskými štátmi a v zavedení minimálnych požiadaviek (napríklad aj v otázkach ochrany pracovníkov pri skončení pracovnej zmluvy, či rovnosti mužov a žien na trhu práce) – Čl. II-207. Na druhej strane sa deklaruje záväzok, že v tejto oblasti je vylúčená akákoľvek harmonizácia zákonov a iných právnych predpisov členských štátov.

Utopickú snahu o vyrovnávanie ekonomickej úrovne medzi regiónmi potvrdzuje článok III-221:

„Európske zákony alebo rámcové zákony môžu ustanoviť akékoľvek konkrétne opatrenie mimo fondov bez toho, aby boli dotknuté opatrenia v rámci politik únie“.

V návrhu *Ústavy pre Európu* sa obdobne pokračuje v absurdnej spoločnej poľnohospodárskej politike, napríklad:

„Rada na návrh Komisie prijíma európske nariadenia alebo rozhodnutia týkajúce sa stanovovania cien, odvodov, pomoci a množstevných obmedzení a určovania a pridelovania rybolovných možností.“

Ad. 2: Regulácie, obmedzenia a sociálne (nad)práva

Okrem vyššie uvedených harmonizačných a centralistických tendencií možno uviesť (aspoň rámcovo) niekoľko podstatných regulácií a nadmerných sociálnych práv, ktoré sa preniesli do ústavy z národných legislatív.

Konkretizované regulácie a sociálne práva nadväzujú na vágne definované „hodnoty únie“ a „ciele únie“, napríklad „nediskriminácia“, „rovnosť mužov a žien“, „sociálne trhové hospodárstvo s vysokou konkurencieschopnosťou zamerané na dosiahnutie úplnej zamestnanosti a sociálneho pokroku“, či „podpora solidarity medzi generáciami“. Posledne

menovaný cieľ evokuje snahu o uchovanie priebežných pilierov dôchodkových systémov, ktoré sú vo väčšine krajín EÚ absolútne dominantné a spôsobujúce vážne problémy v dôchodkovom zabezpečení týchto krajín.

Ústava garantuje príliš veľa práv bez adekvátnej protihodnoty (povinností) ľudí, na ktorých sa dané práva vzťahujú. Prostredníctvom najvyššej a právne záväznej normy sa tak v európskom priestore konzervuje vysoké spoliehanie sa ľudí na iných (na zamestnávateľa, „štát“, respektíve „nadštát“ - úniu) a ponecháva nízku mieru osobnej zodpovednosti za svoj život. Príkladom sú automatické práva na sociálne dávky (v materstve, choroby, úrazov, invalidity, staroby, straty zamestnania...), právo na „bezplatný“ (?) prístup k službám, či právo na štrajk. Široko definované práva sú v ústave nielenže definované bez povinnosti dotknutých, no častokrát sú nad rámec základných práv. Pripomeňme, že práve takéto široko definované práva v Európe (napríklad vo Švédsku, či Francúzsku) sú podstatnou príčinou pretrvávania deformovaných hodnôt a ekonomického zaostávania Európy.

Okrem „mäkkého prostredia s nedostatočným tlakom na osobnú zodpovednosť“ jednotlivcov predstavujú aj veľké nároky ich financovanie:

- z verejných zdrojov (z daní), teda na financovanie prerozdelenia cez verejné programy (s dôsledkom na brzdenie súkromných a dobrovoľných aktivít) a/alebo,
- zo zdrojov zamestnávateľov a ich obmedzovanie rôznymi formami.

Absurdné obmedzenia pre zamestnávateľov sú pre nich nepríjemné a môžu pre nich znamenať aj vyššie náklady. Nakoniec sa i tak obrátia proti tým, ktorých chce byrokratické centrum brániť. Napríklad dôsledkom striktnej „povinnosti rovnakého odmeňovania medzi mužmi a ženami za rovnakú prácu alebo prácu rovnakej hodnoty“ (článok III-214)¹² môže byť vyššia nezamestnanosť žien, predovšetkým s určitými danosťami (vek, rodina). Dôvodom je skutočnosť, že zamestnávatelia budú mať pri danej cene práce nižší dopyt po nich.

Obdobne to platí v prípade snahy o právo na obmedzenie maximálnej dĺžky pracovného času (skôr zákaz),¹³ či rôzne formy nediskriminácie aj na trhu práce. Nadmerné právomoci zamestnancov (resp. aj odborov) na úkor zamestnávateľov sú obsiahnuté v článku II-87 („pracujúci a ich zástupcovia musia mať...informácie a konzultácie v rámci podniku“) a Čl. II-88 („pracujúci .. sa v prípade konfliktu záujmov môžu uchýliť ku kolektívnym akciám na obranu svojich záujmov, vrátane štrajku). Dôsledkom takto definovaných práv môže byť brzdenie efektívnejších rozhodovaní, tým aj brzdenie ekonomickej výkonnosti v krajine a rastu životnej úrovne obyvateľov v nej.

Kým Ústava pre Európu dáva nároky v sociálnych právach veľmi široko a niekedy aj vágne (príklad práva na štrajk), tak druhé najdôležitejšie právo (po práve na život) – právo na vlastníctvo – vymedzuje s obmedzením. Doslovne sa uvádza:

„Nikoho nemožno zbaviť jeho majetku, s výnimkou verejného záujmu a za podmienok, ktoré ustanovuje zákon, pričom musí byť vyplatená primeraná náhrada straty v primeranom čase“.

¹² Konštruktivisticky sa v Ústave išlo ešte ďalej, keď sa na účely toho definuje aj „odmena“ ako obvyklá základná alebo minimálna mzda alebo plat a všetky ostatné dávky, ktoré zamestnávateľ vypláca priamo alebo nepriamo (v hotovosti alebo naturálne) pracovníkovi v prac. pomere (článok III-214)

¹³ V súčasnosti platná smernica obmedzuje počet týždenne odpracovaných hodín na 48.

Majúc v živej pamäti nedávne tlaky na vlastníkov pôdy na pozemkoch pre KIA Motors a berúc do úvahy vägne definovateľný „verejný záujem“ a „primeranú náhradu“ to znamená riziko obmedzovania (rešpektovania a ochrany) vlastníckych práv jednotlivcov a rodín.

4. Záver

Ak si chce Európa zachovať šancu na skutočné ekonomické (a iné) pozdvihnutie a približovanie sa k USA a iným dynamicky sa vyvíjajúcim sa regiónom, tak by sme sa mali vrátiť ku koreňom bohatstva Západnej Európy – najmä k neobmedzovanej konkurencii s rôznosťou a k osobnej slobode s osobnou zodpovednosťou. Preto je opodstatnené sa zasaďovať za NEPRIJATIE akejkoľvek euroústavy, o to viac, keď je „okorenená“ aj spomínanými reguláciami a sociálnymi právami. Neprijatie *Ústavy pre Európu* síce nedáva záruky zvrátenia súčasných tendencií, ale bude to podstatne ľahšie ako s prijatou euroústavou.

Literatúra

- Aj Američania potrebujú odvážne príklady. Rozhovor s D.J. Mitchellom (Heritage Foundation) a R.W. Rahnem (Cato Institute). TREND 29.5.2004.
- BONDE, J. P.: *The EU Constitution*. <http://www.euobserver.com>.
- DOSTÁL, O. – HRABKO, J. – ŠEBEJ, F. (Ed.): *Poznámky k návrhu Ústavy Európskej únie*. SKOI. Bratislava, december 2003.
- GEDMIN, J. (Ed.): *A Single European Currency?* American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1997.
- GONDA, P.: *Riziká vstupu Slovenska do eurozóny*. Prednášky z konferencie Konzervatívneho inštitútu M.R. Štefánika „Čo znamená euro pre Slovensko?“ Bratislava, 7.9.2004.
- HAYEK, F.A.: *Cesta do nevoľníctva*. Preklad Nadácie F.A. Hayeka. Bratislava, 2001. /Originál: Hayek, F.A.: *The Road of Serfdom*. London 1944/.
- <http://cato.org>, <http://www.cepin.cz>, www.euobserver.com, www.eunie.sk, www.euroustava.sk, www.heritage.org, www.konzervativizmus.sk, www.libinst.cz, www.oecd.org
- Konkretizácia prijatia eura v Slovenskej republike. Bratislava, 2004. www.government.gov.sk
- NORBERG, J.: *Konec „Švédskeho modelu“*, preklad B. Klápšte (www.libinst.cz).
- SALIN, P.: *Soukromné vlastníctví, konkurence a Evropská unie*. Prednáška na Liberálnom inštitute. Praha, 9.10. 2003.
- Stratégia vstupu Slovenska do EMU*. Bratislava, 2003. www.nbs.sk.
- ŠÍMA, J.: *Sjednocování Evropy. O hledání evropské identity a zneužití myšlenky Evropy bez hranic*. www.libinst.cz.
- The Constitution of the USA*. <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.overview.html>
- Zmluva o Ústave pre Európu*, preklad materiálu *Treaty establishing a Constitution for Europe* z Konferencie zástupcov vlád členských štátov. Brusel, 6. august 2004.